

Ալիշանի՝ այս վարդանը պիտի ըլլայ Վարդան մեծահոչակ Արեւելցին եւ պատմիչ, իր փառաքին հասնելէ ետքը կը վերադառնայ Սկեւուայ վանքը, եւ Կոստանդինի (ըստ Ալիշանի Կոստանդին կթղ.) եւ Գոյներերիցանց Ստեփանոս քյ. ի խնդրանքով կը գրէ գրչութեան արուեստին վրայ գործ մը:

Կոստանդին կթղ. Աիլիկեան շրջանի հայերէն գրչութեան հոյակապ պաշտպանն է: Իր ծախքով եւ քաջալերութեամբ գրուած Աւետարաններ, հայ գեղարուեստի թանկագին նմոշներ են: Իսկ Գոյներերիցանց Ստեփանոս քյն. հոյակաւոր վարպետ մըն է գրչի (տե՛ս Սիստան, էջ 516—517 ծնթ.: Հմմտ. էջ 532թ): Արմաշի Դպրեվանքին մատենադարանը կայ երկար բարակ ծոցի Տօնացոյց մը, Գոյներերիցանցի գրչէն, որ Հոգեգալստեան Տօնին խրամը զրելու ատեն իր վարդապետին (= ուսուցչն) անունով կը խօսի: Այդ Տօնացոյցէն օրինակ մը գաղափարեցի ես 1891ին, ուր կըսէ.

— “Ո՞վ տաւնաւէր եւ աստուածասէր, թէ կամո տաւնել սուրբ Հոգեւոյն խրամով, զրեցաւ որպէս էր Գեւրէտայն Հոգեւոյն: Ես նուաստ գրիչ Սրբածուն, մականուն Գայներէրիցանց, ոտի եւ բան առ իտու ուստի ուստի Հոգեւոյն Գեւրէտայն լութեալ եմ ի նմանէ. առէմ եւ եւ Յեւոց հին վասն Կիւրակէին, որ մեր սուրբ Լուսաւորին սուրբն Գրիգոր յայս Կիւրակէն Եկեղեցւոյ տան է կարգել:”

Ինչպէս կ'երեւի Գէորգ վարդապետ շատ մը գործեր ունի, որոնցմէ են 1. Գրչութեան արուեստին վրայ գրածը, 2. Տօնացոյցը, հետեւցընելով Գոյներերիցանցի վերայիշեալ յիշատակարանէն, 3. Մեկնութիւն նսայեայ Սարգարէի, գրուած Հեթում թագաւորի ինդրանքով, 1289—92. 4. Ներբողեանների պատիւ սրբոց, որոնցմէ “Դրուատ Ներբողեան բանի յաստուածաբան Աւետարանիչն Ցովչաննէս, ը գրած է 1283ին, արքայեղբօր Ցովչաննէսի խնդրանքով. 5. Հայերէն կանոնագիրքի կազմութիւն մը — մեղի ծանօթներէն Օձնեցիէն եսքը՝ երկրորդը կ'ըլլայ —: Կարմիր-վանքի Մատենադարանին թիւ 42 ձեռագիրը ընդարձակ հաւաքածոյ մըն է կանոնագիրքերու, Ընդօրինակուած 1609ին, Սամնեցի 8. Ազարիաքյ. ի ձեռքուած: Կե. կանոնախումբին վերջ յիշատակարուած է.

— “Արդ աղաշեմք . . . յիշատակէլ առ Աստուած, զարժանն յիշատակէլոյ, զերիցս երանեալ եր ջանիկ բարունին եւ զբաջ փաղերայն հայկակեան սեռիս,

շնչ Հուերուն Գ. Եսուր, որ ի պակասն գրոցս շատ աշխատեցաւ եւ գրեայ բազմաշնորհ մատամբն իւրով առ ի կատարել զթերին¹:

6. Ծարք մը Գանձեր ալ վերագրուած են, եւ թերեւս ուրիշ գործեր, որոնք յայտնուած եւ ճշտուած չեն:

Բայց Սկեւուացւոյն աշխատութիւններուն մէջ ամենէն հետաքրքրականն ու ուշագրաւն է հայերէն Աստուածաշնչի գիրքերուն սկիզբները գրուած նախալըրութիւնը եւ զիշտակարգութիւնը: Իր աշակերտներէն Մովսէս վրդ. կը գրէ.

— “Գէքէր եւ ինուն իւրիւսուր եւ բան իւրաքանչ լուսաւութեան առ ի յօգուտ տղիսաց քահանայից, առնէր ՀԱՄԱՐՍ ԳԼԽԱՑ ԵՒ ՑԱՆԿԻ ԵՒ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՍ ԱՍՏՈՒԱԾԵՎԵԿԻ ՏԱՐԻՑ. գրէր եւ ճանաւրական է ուրիշ Սրբոց, առնէր եւ համարութեան է ուրիշ Աւբոց, առնէր եւ համարութեան է ուրիշ Աւուտւուն ի խնդրոյ արբայեղբօրն տեառն Ցովչաննուն” (Ալուստան, էջ 532թ):

Ալիշան յառաջ կը բերէ ժամանակակցէ մը.

— “Առաջնորդն Սկեւուայ (= Գ. Էորդ), այր փիլսոփայ եւ կատարեալ իմաստասէր եւ անուանի: Սա գեղեցկափիր եւ ամենայարժար յողնագունակ բայիւք եւ ճոխական իմաստիք զարդարեաց զամենայն Աստուածաշնչը զնուրը եւ զընդարձակ, զին եւ զնոր կատարանս Հայոց Եկեղեցւոյն. լոնդ որ եւ զԱւետարանն նախադրօր, զինօք եւ ցանկօք յլորդեաց եւ ի վերայն դասասց: Եւ զԱւադնան նոյնպէս արարեալ, որ լաւ օրինակ է, այժմ ուրանի ու Ք. Եւ աւելին ի վերայ՝ կարմիր գրով եւ այն (Ալուստան, էջ 532—33):

Սկեւուացւոյն այս գործը, որ Սուրբ գրոց արդի գիտութեան մէջ Ներածութիւն անունութիւն է, սառուգապէս արժանի է ուսումնամիութեան: Ուրեմն մենք կը գտնուինք արժեքաւոր իրողութեան մը հանդէպ, որ պատմական եւ բանասիրական կրկին նշանակութիւն ունի Ցովչանրապէս Հայ Մատենագրութեան Պատմութեան եւ մասնաւորապէս Հայերէն Սուրբ գրոց պատմութեան համար:

Այս ժամանակներուն արդիւնքն է նաեւ Պատմապաց Գիլրըլ, որ Հայերէն Ս. Գրոց ներածութեան համար Հնագոյն աղբիւրներէն է:

Սկեւուացին, ուրեմն, պարզապէս իրը ուսումնասիրութիւն չէ գրած Հայերէն Ս. Գրոց նախադրութիւններն, եւ այն, այլ դասախոսութեան համար յատկապէս մշակած է այս նիւթը:

¹ Այս տեղ՝ սոսոյդ է որ Գեորգը չէ ճշգուած առաջ կամ Սկեւուացին կամ Արմաշի վանքին Առաջնորդ Գեորգ Եպոս. Աւետարանին, եր Ցիւտապարանին մէջ՝ խօսելու ատեն այս կառունագիրքին վրայ որ այն ատեն (1867) Քեօթաշիւր կը կամ Սաեցի նոյն է Զօհրապեանի յիշած Գեորգի կիլիկ կերպի չեա:

որուն արդիւնքը մեծ արժէք ունի. վասն զի թէ լեղուն, թէ հմտութիւնը ներգաշնակուած են գեղեցկութեամբ եւ ճշգութեամբ:

Հայ Աստուածաշնչի այս Նախաղրութեանց վրայ տարիներ առաջ ու շագրութիւն դարձուացած ենք (տես իմ ԼՈՅՍ Շաբաթերթը, 1906, էջ 1166 շր.):

Այսօր կ'ուղենք երեւոյթի մը վրայ հրա-
իրել գիտուն լնթերցողներուս ուշադրութիւնը:

Անկիւրիս կարմիր-վանքին Հայերէն ձե-
ռագիւներուն Մայր-8ուցակը կազմելու ատեն,
զիս շատ շահագրգուեց թիւ 50 շեռագիրը, որ
է “Հաւաքըումն Մեկնութեանց Եւթանե-
ցունց Թղթոցն կաթողիկեայց, լեզուի, բո-
վանդակութեան եւ գրչութեան կողմէն և զուն
արծաթի, բովանդակութիւնը՝ կոկիկ, հետա-
քրքրական. իսկ գրչութիւնը՝ բնագիր, այսինքն
առաջին գրչէն:

Զեռագիրս ունի 260 երես. Մեծ. 25×
17×2.5 սմ.: Գրութիւն՝ 21×12 սմ., բո-
լորգիր, գէպ ի շղագիր անցման երեւոյթով,
— այս կողմէն մասնաւրապէս ուշա-
զրաւ են 231—246 երեսը: — Զեռագրիս
գրչութեան եւ այլ հանգամանքներուն վրայ
որոշ որոշ տեղեկութիւնք կը պակսին: Բայց ի՞
միակ եւ թանկագին Յիշատակարանին համեմատ
այս գիրը թարգմանուած է 1163ին, եւ
սրբագրուած՝ ու հետեւաբար գրչագրուած է
1176ին, Լամբրոն դղեակին մէջ, Ներսէս Լամ-
բրոնացւոյն ձեռքով:

Գործը պարզապէս թարգմանութիւն մըն
է յունարէնէ: Խմբագրութիւնը քաղուածոյ
կամ հաւաքածոյ է Ս. Հարց գործերէն, որոնց
անունները իւրաքանչիւր հատուածին վերեւ
շանակուած են կարմիրով. այսպէս՝ Դիլիմոս,
Յովհան Ուկերերան, Կիւրեղ Աղեքսան-
դրացի, Որոգինէն, Սեւերիանոս Նպա. Ան-
տիքայ, Ապողինար, Բարսեղ Կեսարացի,
Հիւսիքոս կամ Իւսիքոս քննչ., Դիլիմոս,
Թէոդորոս Կրօնատը, Թէոդորիտոն, Մա-
քարիմոս, Եւսեբիոս, Եփրեմ, Աթանաս Աղե-
քսանդրացի, Սեւերիանոս Գաբրալու, Գրի-
գոր Աստուածաբան, քիչ շատ ձեռագրիս
մէջ յառաջ բերուած կարգով:

Կաթողիկեայց իւրաքանչիւր թղթին սկիզբը
Նախաղլութիւն մը կայ, որոնց ուշագիր ըն-
թերցումը յիշեցուց ինձ Սկեւուացւոյն Նախա-
գլութիւնները, եւ շուտով համեմատելով ա-
գրութիւնները, եւ շուտով համեմատելով ա-
սոնք իրարու հետ, ուշագրաւ նոյնութիւններ եւ
նմանութիւններ գտայ:

Եւ սկսայ հարցնել ինքնիրենս, թէ ար-
դեօք գէորգ Սկեւուացին կամ Լամբրոնացին
Հայերէն Աստուածաշնչի Նախաղրութիւնները,
եւ այլ գրելու ատեն չէ օգտուած յունարէնէ
առ հասարակ: Ահա նոր քայլ մը գէպի մեր
Աստուածաշնչի Նախաղրութեանց ծագման եւ
զարդացման ուսումնասիրութիւնը: Հարկ է ու-
րեմն յունարէն բնագիրներ ձեռք բերել եւ
ինամքով գէմ ընդգէմ գնել Հայերէնին հետ եւ
այսպէս երեւան բերել Սկեւուացւոյն Ներածելու
մեթուն ու աշխատութեան արժէքը, որ միշտ
թանկագին պիտի ըլլայ:

Զեռագրիս միակ յիշատակարանը գրուած
է 228 եւ 229 էջերու վարի Լուսանցներուն
վրայ սապէս.

ա. Էջ 228. — “Զայս գիրս Բուրուել Հարացուածունէ Արտաշեր | Դրաւութիւն Հարացուածունէ Ետքել բերել
փափառանաւք է Արտաշեր | Հարացուածունէ Ետքել մինչդեռ
թարգմանէր զոյն Գրեւուր Ետքէ է | Հարացուածունէ Համաձա-
նեցաւ Հայն՝ իսկ ի ներեւուն”

բ. Էջ 229. — “Հայս ի քն անուբան առէւն Հար-
ացուածունէ Հարացուածունէ Ետքել բերել
Ետքեւուր Հարացուածունէ Ետքել բերել
ի միշատակ աշխատողացն | Բարձրաւուն “ց ի բար-
ութիւն (= 1163) եւ սբուգեւուր է ՈՒԵՌ (= 1176):

Յիշատակարանս շատ պարզ է. Դրա-
զարկի Առաջնորդ Բարսեղ վրդ. Պոլսէն
զարկի Առաջնորդ Բարսեղ վրդ. Պոլսէն
բերել կու տայ այս մեկնութեան յունարէնը եւ
Գրիգոր Դալլիր կը թարգմանէ զայն Հայերէնի,
եւ թարգմանութեան միջցին կը վախճանի
Բարսեղ վրդ. թարգմանութիւնը կը կատա-
րաբանի վրդ. թարգմանութիւնը կը կատա-
րաբանի վրդ. սբուգեւուր է ՈՒԵՌ (= 1163ին, եւ ապա՝ Ներսէս Լամ-
բրուի ՈՒԵՌ (= 1176ին, այն ատեն գեռ պատանեկիկ մը, ուս-
ման վարժուելէ եւ արբունքի հասնելէ ետքը,
ՈՒԵՌ (= 1176ին, այսինքն թարգմանութիւնը
14 տարի յետպայց Դրիգոր Դալլիր թարգմա-
նածը կը հայացնէ կամ կոկէ “ըստ քերթո-
ղական արհեստի”:

Այս ձեռագիրը ուրեմն ուղղակի Ներսէս
Լամբրոնացւոյն ձեռագիրն է:

Լամբրոնացին Ներսէս ծնաւ. 1153ին,
քհնչ., վարդապետ եղաւ. 1168ին, Տարսոնի
Աքքափսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Ներսէս Շնոր-
հալիէն. 1176ին, եւ վախճանեցաւ 1198, Յու-
լիս 17ին:

Ուրեմն Ն. Լամբրոնացին սրբագրեր է Կա-
թողիկեայց Սկեւութիւնը՝ իր եպիսկոպոսու-
թեան թուականին, 23 տարեկանն եղած ատեն:

Գալով գէորգ Լամբրոնեցւոյն կամ Սկեւ-
ուացւոյն, ասոր ծննդեան թուականը չենք գի-
տեր, բայց վախճանած է 201 = 1301,

Յունուար 11, ԴՇ. օրը, Ն. Լամբրոնացիէն
103 տարի ետք:

Կը հետեւի թէ գ. Սկեւոացին Նոր կտա-
կաբանին կամ մասնաւորապէս կաթողիկեաց
թուղթերուն նախադրութիւնները խմբագրելու
ատեն աչքի առջեւ կրնայ ունեցած ըլլալ Ն.
Լամբրոնեցեցն սրբազրած Հայերէն օրինակրու

Այստեղ փոքրիկ բազդատութիւն մը կ'ը-
նենք մեր թիւ 50 Չեռագրի եւ Աստուածաշնչի
Զօհրապեան Հրատարակութեան հետ, եզր
բռնելով Յակոբայ թղթոյն Նախադրութիւն.
Ները: Անուրանալի է որ այս երկու նախադրու-
թիւնք իրարմէ կախում ունին, եւ վարիանտ-
ները շատ ուշագրաւ են:

Այս մասին լիակատար ուսումնասիրութիւն մը կ'արժէ որ չուշացնեն անոնք, որ հմուտ են յունարէնի եւ կը վայելեն աշխատելու գիւղաթիւններ:

Նախադրութիւն
Կաթողիկեայ Թղթոյն Յա-
կոբայ:

Նախաղըստիւմիւն
Թղթոյն Յակոբայ:

Ալգարն յա-է-բ-ո որ էր
ըստ մարմնոյ եղբայր ան.
մերց՝ էր զայ թուղթ առ-
հաս որ յերադուան աղ-
քաց է էլ է որ. Ֆը յա ք.
հաստացեալ ե էլին եւ
սկսուուի ի գաւառս հրեկց
եւ հեթանոսաց: Քանզի
եպիկոպոս գողազ լոմի. եւ
թղփատութե առաքեալ,
իրաւացի էր հօգալ վասն
նոցա եւ խրատել ի յա-
ռաջդիմութիւ հաւատոցն:
որ եւ էր զայ առ նոսա,
ոչ վարկպարազի թուղթ,
այլ միսիթարական՝ եւ վար-
ուութեան: եւ յանցիւմա-
նական: յորում նախ զնէ
զըզնապան փոքրանաց պա-
տահում մի նե ո՞ր է նոցանե
յա ազգին ես ո՞յ որ ժայն
է սրբից ևորդիսն. առ որով
նե եւ մը պարտին ժայն
բանեա, այլ ես բարձուու զը-
աւուուն ցացանեն: Պատրուիրե
եւ մեծապահաց զի մը շա-
ռուուուուուցին յեւ զեղցին գա-
լու զը-առան: պատրուիլ լու զին
իշտարին զըրո ամբուրտա-
անուունին անհունուն զը-առան:
Այլ է զըզնիւուլս միթեամբ
ուուրին է միջ աշեալ զը-առ-
իւուունին յունոյ որպահս զի
երայնամբ լիցին միջ լու զին

Նախագրութիւն
Կաթողիկեայ Թղթոյն Յա-
կոբայ:

(Աստուածաշունչ մատեան, Զօհրապեան հրատարակութիւն, Վենէտիկ 1805. էջ 750ա.)

(Թիւ 50 Զեռադիր, Ան-
կեւըից Ասմիք - Վագի
Մատենագարանին, որ է
“Հաւատուն Ե-թանգաղ-
թպոյն Ա-թագիւոյն, էջ 9):

ԲԱԲԳԵՐՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՂ

ԱծԽԱՐՑԱԳՐԱԿԱՆ

ՈՒՂԵԽՈՐՈԽԹԻՒՆ
ՀՆԱԽՈՍԱԿԱՆ ՀԵՏԸՆՉՈՏՈՒԹԵԱՆ
Ի ՊՈՆՏՈՍ ԵՒ Ի ՓՈՔՐ-ՀԱՅԱ
ՓԲ. ԵՒ ԵՒԳ. ԿԲԿՄՋ. ԵՎԵԱՆ

Ե. Նէոկեսարիիա եւ Պարիադրէս:
§ 22. Նիկար: — Նիկար արտակարգի
դիք մ'ունի (Պալկ.): Կը ատարածուի լեռան ծալքի
մը մէջ, յաղթ լեռնագլխաց մը՝ որ հսկայ բերդի
մ'աւերակները կը կրե, ատորոտը: Հովանուտ հովտին
խորքը կը հսած գետ մը, որուն սրբնթաց հսանդքն
այսօր ալ՝ ինչպէս Ստրաբոնի օրով¹, կը գարձնէ
ջրաղացները եւ կը շարժէ ջրաբաշխական անիները՝
պարտէզներն ու միզ աստաններն ոռոգելու համար:

¹ Θωμαρικοῦ, φθ. 3, 30' ὑδραλέτης (ωροφήρη ψεύτη): — φέρεται τοιούτην αὐτὴν λέγεται εἰπεῖν πότε καὶ πώς μεταβολὴν γίνεται στοιχεῖαν τοιαῦτην. Οὐκοῦν, θεωρεῖτε, αἴτιον, τὸ 222 (Mühlen- und Schöpfräder).